

NİGAR XAN QIZI BABAXANOVA

AZƏRBAYCAN KİTABXANALARI
BEYNƏLXALQ İNFORMASIYA MÜHİTİNDƏ
(AMEA MƏRKƏZİ ELMI KİTABXANASININ TƏCRÜBƏSİ
ƏSASINDA)

3356.01- Kitabxanaşünaslıq, biblioqrafiyaşünaslıq və kitabşünaslıq

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

Bakı-2016

Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

Aybəniz İbrahim qızı Əliyeva-Kəngərli
Filologiya üzrə elmlər doktoru

Rəsmi opponentlər:

Bayram Vəli oğlu Allahverdiyev
Tarix üzrə elmlər doktoru, professor

İradə Alekseyevna Tulyeva
Tarix üzrə fəlsəfə doktoru

Aparıcı təşkilat:

Azərbaycan Respublikası Prezidenti
yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının
“Tarix” kafedrası

Müdafiə “27” yanvar 2017-ci il tarixdə saat “12⁰⁰”da AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu nəzdində yaradılmış Birdəfəlik Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Bakı, İstiqlaliyyət küç. 26.

Dissertasiya ilə AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferat “19” dekabr 2016 -cı ildə göndərilmişdir.

**Birdəfəlik Dissertasiya
Şurasının elmi katibi,
ilahiyyat üzrə fəlsəfə doktoru:**

Z.A.Əbilova

TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. XXI əsrdə cəmiyyətin alternativ təkamül forması olan qloballaşma dünyanı təkcə etnik və subetnik qütblərə ayırmaq üçün deyil, həm də xalqlar arasında elmi, mədəni, iqtisadi və siyasi əməkdaşlığı intensiv şəkildə inkişaf etdirmək üçün olduqca böyük əhəmiyyətə malikdir. Kantın “əbədi dünya” fəlsəfəsinin başlıca subyekti olan “ümumdünya vətəndaşı” bu ideyanın daşıyıcısı kimi illər əvvəl maraq və inam oyatmadığı halda, bugün artıq bir çox gerçəkliklər-dünyanın “çox kiçik olması” ilə bağlı iddialar, vətəndaşlıq fenomeninin kifayət qədər qloballaşması və s. böyük əksəriyyət tərəfindən birmənalı şəkildə təsdiq və qəbul olunur. Bütün bunların başlıca səbəbi isə, dünya düzəninin yeni sistemə transformasiyası, bəşəriyyətin dinamik inkişaf mərhələsinə qədəm qoymasıdır. Əsas prinsipi ölkələri “sərhədsizləşdirmək” olan bu proses, bilik və informasiya kimi qeyri-maddi aktivlərin intellektual əmtəyə çevrilməsini və kifayət qədər dəyərli olmasını təmin edir. Bu da öz növbəsində, post-kapitalizm çağının, informasiya və bilik cəmiyyətinin yeni konturlarını və istiqamətlərini müəyyənləşdirir.

Informasiya cəmiyyəti qloballaşmanın meydana gətirdiyi əsas sosisium kimi daha sürətli mübadilə münasibətlərinin mövcudluğunu və qarşılıqlı inteqrasiya şəbəkəsinin davamlı inkişafını tələb edir. Öz növbəsində, qloballaşmanın kökündə xalqlar, mədəniyyətlər, təşkilatlar, sistemlər arasında informasiya mübadiləsinin durması, informasiya yüklü cəmiyyəti bir növ sosial, mədəni imploziyadan-qapalı məkana istiqamətlənmiş partlayışdan-qoruyur. Beləliklə, informasiya cəmiyyəti ilə qloballaşma prosesinin bu cür simbiozu, geniş bir məkanın-informasiya mühitinin inkişafı üçün başlıca amilə çevrilir.

Artıq yeni dövrün informasiya mühiti birareallı, lokal deyil. O, fəzanı (peyk vasitəsilə), yeri (telekommunikasiya və İnternet vasitəsilə) və yerin təkini (müxtəlif uzaqməsafəli informasiya kanalları vasitəsilə) əhatə edir. Bu trayektoriyada informasiya o qədər sürətlə mübadilə olunur ki, kilometrərcə dərinlikdə və yaxud, hündürlükdə baş verən hər hansı proses barədə anındaca məlumat almaq mümkün olur. Bu mənada, informasiya mühiti beynəlxalq substansiyadır və onun dəyəri istər kosmopolit, istərsə də fundamental baxışlar kontekstində eynidir.

Beynəlxalq informasiya mühitinin əsas komponentləri arasında kitabxanaların özünəməxsus yeri və rolu var. Kitabxanalar qlobal informasiya axınının formalaşmasında, idarə olunmasında, istiqamətləndirilməsində kifayət qədər ciddi əhəmiyyətə malik təsisatlardır. Çünki onlar təkcə informasiya cəmiyyətinin deyil, onun fəvqündə duran və yaxud, onun növbəti mərhələsi olan biliklər cəmiyyətinin əsasını təşkil edirlər. Bilik qədər dəyərli informasiya resursuna malik bu kitab məbədləri istənilən şəraitdə və dövrdə cəmiyyətinin intellektual nəbzini tənzimləmək iqtidarındadırlar. Məhz buna görə də, kitabxanaların informasiya mühitində iştirakı cəmiyyətlərarası, mədəniyyətlərarası elmi-mədəni münasibətləri, dialoqu qorumaq və inkişaf etdirmək baxımından olduqca vacibdir. Bu münasibətləri formalaşdıran başlıca proses kitabxanalararası beynəlxalq kitab və informasiya mübadiləsidir.

Kitab mübadiləsi mədəniyyət tarixi üçün yeni mövzu deyil. Hesab etmək olar ki, kitab istənilən form-faktorda mövcud olduğu dövrdən mübadilə obyektidir və bu proses ancaq artan xətt üzrə inkişaf etmişdir. Kitabxanaların inkişafı və bu missiyanı öz üzərinə götürməsi ilə kitab mübadiləsi beynəlxalq miqyas almış və sistemli şəkildə həyata keçirilməyə başlamışdır. Xüsusən də, bu sahənin tənzimlənməsi üçün hələ ötən əsrin 50-ci illərində dünya ölkələri tərəfindən birgə, beynəlxalq normativ sənədlərin qəbul edilməsi, eləcə də məsələnin BMT və IFLA (Beynəlxalq Kitabxana Assosiasiyaları Federasiyası) səviyyəsində həlli, kitabxanalararası kitab mübadiləsinin inkişafı baxımından həyati əhəmiyyət daşımışdır.

Kitabxanalar arasında qlobal kitab mübadiləsi beynəlxalq münasibətlərin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Dövlətlərarası beynəlxalq əlaqələrdə elmi-mədəni əməkdaşlıq, o cümlədən bilik, kitab, informasiya mübadiləsi vacib yerlərdən birini tutur və istənilən dövlətin uğurlu xarici siyasəti, beynəlxalq arenadakı mövqeyi həmin dövlətin kitabxanalarının apardığı kitab mübadiləsinə birbaşa təsir edir. Bu mənada, Azərbaycan kitabxanalarının fəaliyyətini qiymətləndirmək üçün ölkəmizin balanslaşdırılmış və düşünülmüş xarici və daxili siyasətini adi vətəndaş mövqeyindən anlamaq və təhlil etmək kifayətdir.

Azərbaycanda kitab mübadiləsinin kökləri Orta əsrlərə söykənsə də, proses XX əsrin 30-40-cı illərindən təşkilati və sistemli xarakter almış, kitabxana və nəşriyyatların sayının artması ilə kitab mübadiləsinin forma və metodları dəyişmişdir. Ötən əsrin 50-ci illərindən etibarən mütəmadi beynəlxalq kitab mübadiləsinə qoşulmuş Azərbaycan kitabxanaları son 60 ildə bu sahədə kifayət qədər təcrübə və uğur qazanmışlar. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin Azərbaycana ikinci rəhbərliyi dövründə Azərbaycan ki-

kitabxanaları 80-ci illərin sonu 90-cı illərin əvvəllərində itirilmiş beynəlxalq əlaqələrini bərpa və inkişaf etdirmişlər.

Heydər Əliyevin sərəncamı ilə 1998-ci ildə qəbul olunmuş “Kitabxana işi haqqında” Qanunda kitabxanaların beynəlxalq kitab mübadiləsinə qoşulması vacib məsələlərdən biri kimi təsbit olunmuşdur. Azərbaycan kitabxanalarının beynəlxalq informasiya mühitindəki mövqeyi Prezident cənab İlham Əliyevin hakimiyyəti illərində bir qədər də möhkəmlənmiş, bu sahəyə ciddi önəm və əhəmiyyət verilmişdir. Cənab Prezidentin təşəbbüsü və imzası ilə elm, təhsil və mədəniyyət sahəsində qəbul olunan demək olar ki, bütün sənədlərdə kitabxanalara, onların inkişafına və beynəlxalq aləmə inteqrasiyasına xüsusi diqqət yetirilmişdir. “Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”nda, “Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya şəbəkəsinin inkişafı və kitabxana xidmətlərinin təkmilləşdirilməsi üzrə Dövlət Proqramının (2015-2020-ci illər) layihəsi”ndə, “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında, “2015-2025-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin İnkişaf Strategiyası”, “Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair 2014-2020-ci illər üçün milli strategiya”da və digər sənədlərdə kitabxanaların beynəlxalq infomühitə çıxışının təmin olunması ilə bağlı müddəaların mövcudluğu söylənilənləri bir daha təsdiq edir. Bu, eyni zamanda, kitab mübadiləsi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın dövlət üçün, cəmiyyət üçün əhəmiyyətini, aktuallığını müəyyənləşdirməyə imkan verir. Təqdirəlayiq haldır ki, 60 il sistemli şəkildə davam edən beynəlxalq kitab mübadiləsi və onun inkişaf etdirilməsi, prosesin yenilənməsi, modernləşdirilməsi bu gün də dövlətin mədəniyyət siyasətində prioritet məsələ olaraq qalır və aktuallığını itirmir. Digər tərəfdən, Azərbaycan kitabxanalarının yarım əsrdən artıq zaman çərçivəsində həyata keçirdiyi beynəlxalq kitab mübadiləsi fəaliyyətinin hələ də kompleks şəkildə elminəzəri təhlilə cəlb edilməməsi bu tədqiqatı aktuallaşdırır.

Tədqiqat işi Azərbaycan kitabxanalarının, o cümlədən respublikada beynəlxalq kitab mübadiləsi mərkəzi hesab olunan AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının beynəlxalq əlaqələrinin tarixi aspektdə öyrənilməsinə həsr olunub. Məsələyə bu cür yanaşma, başqa sözlə Mərkəzi Elmi Kitabxananın nümunəsində Azərbaycan kitabxanalarının beynəlxalq kitab mübadiləsi tarixinin araşdırılması bu sahənin müasir vəziyyətini və gələcək inkişaf perspektivlərini müəyyənləşdirmək, öyrənmək və təhlil etmək üçün də real zəmin yaradır.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Sistemətik və kompleks şəkildə olmasa da, Azərbaycan kitabxanalarının beynəlxalq kitab mübadiləsi prosesində iştirakı müxtəlif əsərlərdə öz əksini tapıb.

Professor A.A.Xələfovun əsərlərində¹ iri Azərbaycan kitabxanalarının beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq məsələlərinə yer verilmişdir. Fil.ü.e.d. A.Əliyeva-Kəngərliyənin əsərlərində² AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının beynəlxalq kitab sərgiləri və layihələrdə iştirakı, yeni texnologiyalar vasitəsilə milli-mədəni irsin təbliği problemləri araşdırılmışdır.

Professor M.Qasımlının³, İ.Z.İsmayilovun⁴, M.Manafovanın⁵ əsərlərində Azərbaycan kitabxana, nəşriyyat və kitab cəmiyyətlərinin kitab mübadiləsi sahəsindəki fəaliyyətinə müxtəsər tarixi nəzər salınmışdır. M.Muradova-

¹ Xələfov A.A. Azərbaycanda kitabxana işinin tarixi: Dərslik: I hissə. Bakı: BUN, 2004, 328 s.; Azərbaycanda kitabxana işinin tarixi: Dərslik: II hissə. Bakı: BUN, 2007, 552 s.; Azərbaycanda kitabxana işinin tarixi: Dərslik. III hissə.- Bakı: BUN, 2010, 432 s.; XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycanda kitabxana işinin əsas inkişaf istiqamətləri (müləhizələr, təkliflər və proqnozlar). Bakı: AMEA MEK, 2006, 106 s.; İnformasiya cəmiyyətinin formalaşmasında kitabxanaların vəzifələri // Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya, 2005, № 2, s. 5-17.; Kitabxanaşünaslığa giriş: Dərslik, I-II hissələr. Bakı: BUN, 2001, 400 s.; Kitabxanaşünaslığa giriş: Dərslik, III hissə. Bakı: BUN, 2003, 314 s.; Müstəqillik illərində Azərbaycanda kitabxanaşünaslığın inkişafı // AMEA MEK-in Elmi əsərləri, 2010, № 11, s. 3-31.

² Əliyeva-Kəngərli A.İ. AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanası EBSCO məlumat bazasından istifadə etmək hüququ qazanmışdır. "Xalq" qəz., 2004, 21 avqust.; Amerika şərqşünası Azərbaycanda. "Təhsil problemləri" qəz., 2003, 6-19 iyul.; Azərbaycan elmi kitabı postsovet məkanında. "Elm" qəz., 2007, 30 oktyabr.; Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Mərkəzi Elmi Kitabxanası müstəqillik illərində // Elm və həyat, 2011, №3, s. 27-29.; Azərbaycanın beynəlxalq elmi-mədəni əlaqələrində AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının rolu // AMEA MEK-in Elmi Əsərləri, 2003, IV bur., s. 6-12.; Beynəlxalq elmi əməkdaşlıq genişlənilir. "Elm" qəz., 2003, 20 iyun.; Beynəlxalq konfrans dünyanı narahat edən problemlərə toxunur. "Elm" qəz., 2007, 30 iyun.; Dünya kitabxanalarına giriş. "Təhsil problemləri" qəz., 2005, 21-31 iyul.; Elmi kitabxana 1500 jurnal almışdır: (AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanası). "Respublika" qəz., 2003, "2 mart.; Heydər Əliyev və Azərbaycan elmi: bibliografik göstərici (Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycanda həkimliyə gəlişinin 40 illiyinə həsr olunur). Bakı: Şərq-Qərb, 2010, 424 s.; İnformasiya şəraitində Türkdillil xalqların beynəlxalq elmi əlaqələri: kommunikativliyin və perspektivlərin artırılmasına doğru / Milli-mənəvi dəyərlərimiz: yaradanlar və yaşadanlar. Bakı: Proqres, 2012, s. 207-212.; Milli-mənəvi dəyərlərimiz: yaradanlar və yaşadanlar. Bakı: Proqres, 2012, 582 s.; Müasir Azərbaycan elmin informasiya təminatı və kitabxanalar. Bakı: Elm, 2007, 394 s.

³ Qasımlı M. Azərbaycan Respublikası dünya meridianlarında: Mədəni əməkdaşlıq. Bakı: Gənclik, 1992, 88 s.; Qasımlı M., Abdullayev M. Beynəlxalq münasibətlər tarixi (XX əsr. II hissə 1946-1999-cu illər): Dərslik. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 1999, 450 s.

⁴ İsmayilov İ.Z. Azərbaycanın XX əsrdə Almaniya və Fransa ilə mədəni əlaqələri. Bakı: Azərbaycan, 2006, 79 s.; Azərbaycan-İran mədəni əlaqələri XX əsrdə. Bakı: Azərbaycan, 2006, 96 s.; Azərbaycan-Türkiyə mədəni əlaqələri XX əsrdə. Bakı: Azərbaycan, 2004, 154 s.

⁵ Manafova M.C. Beynəlxalq mədəni əlaqələr. Bakı: Sabah, 2008, 655 s.; Azərbaycanın ərəb ölkələri ilə mədəni əlaqələri: Dərs vəsaiti. Bakı: Sabah, 2009, 134 s.; Azərbaycanın Şərqi Asiya ölkələri ilə mədəni əlaqələri: Dərs vəsaiti, Bakı: Sabah, 2008. 96 s.

nın¹, L.Vassermanın², p.ü.f.d. R.Kazımovun³, L.Ağacanovanın⁴ kitab və məqalələrində AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının və digər iri kitabxanaların müxtəlif illərdə həyata keçirdiyi beynəlxalq əməkdaşlıq fəaliyyətlərinə yer verilmişdir.

Beynəlxalq kitab mübadiləsi tarixinin araşdırılması baxımından isə Qərb alimlərindən C.S.Parker⁵, P.Havard-Uilyams⁶, C.P.Danton⁷, P.C.Lor⁸, R.V.Reyvard⁹, rus alimlərindən K.Bakulin¹⁰, Q.Yevstiqneyeva¹¹,

¹ Muradova M. Beynəlxalq kitab mübadiləsi (Azərbaycan SSR EA-nın Əsaslı Kitabxanasının beynəlxalq əlaqələri barədə). "Elm" qəz., 1985, 23 may.; Dostluq hədiyyələri (Azərbaycan SSR EA-nın Əsaslı Kitabxanasının beynəlxalq əlaqələri barədə). "Bakı" qəz. 1973, 29 yanvar.; Dostluq hədiyyələri (Azərbaycan SSR EA-nın Əsaslı Kitabxanasının beynəlxalq əlaqələri barədə). "Bakı" qəz., 1975, 16 oktyabr.

² Вассерман Л.Х. О международном книгообмене ЦНБ АН Аз. ССР // ББИ библиотек АН СССР и АН союзных республик, 1962, № 38, с. 117-122.

³ Кязимов Р.А. Книгообмен с США. Газ «Вышка», 1973, 28 июня.; Работа фундаментальной библиотеки АН Азерб.ССР // ББИ библиотек АН союзных республик, 1973, № 3, с. 72-91.

⁴ Агаджанова Л.Е. Книги путешествуют. Газ. «Баку», 1977, 26 декабрь.; Книги сближают. Газ. «Баку», 1978, 13 ноябрь.; Международный книгообмен о ФРГ. Газ. «Баку», 1978, 15 мая.; Международный книгообмен фундаментальной библиотеки Академии наук Азербайджанской ССР / Вопросы библиотечно-библиографической и информационной работы: Сб.статей. Баку, Элм, 1979, с 39-43.; Место МКО в комплектовании фонда иностранной литературы ФБ АН Азерб. ССР / Проблемы формирования и использования фондов литературы: Сб.статей. Москва, 1980, с. 106-115.; По законам сотрудничества. Газ. «Баку», 1980, 25 январь; По международному книгообмену. Газ. «Баку», 1980, 24 марта.

⁵ Parker J.S. International librarianship—a reconnaissance // Journal of Librarianship, 1974, v. 6, No.4, pp. 219-232.

⁶ Havard-Williams P. International Standards // Library Trends, 1982, v. 30, pp. 17-22.

⁷ Danton J.P. The Dimensions of Comparative Librarianship. Chicago: American Library Association, 1973, 184 p.; Definitions of comparative and international library science / In Comparative and International Library Science. Metuchen, Scarecrow Press, 1977, pp. 3-14.

⁸ Lor P.J. Critical reflections on international librarianship // Mousaion, 2008, v. 26, No 1, pp. 1-15.; International and comparative librarianship / Encyclopedia of library and information science: 3rd ed. New York, Taylor & Francis, 2010, pp. 2847-2855.; The IFLA-UNESCO partnership 1947-2012 // IFLA Journal, 2012, v. 38, No 4, pp. 269-282.

⁹ Rayward W.B. The evolution of an international library and bibliographic community // Journal of Library History, 1981, v.16, No 2, pp. 449-462.; International exhibitions / Information beyond borders: international and cultural exchange in the Belle Époque. Aldershot, Ashgate, 2014, pp. 1-22.

¹⁰ Бакулин К.Д. Международный книгообмен советских научных библиотек. К.: Наук. Думка, 1974, 150 с.

¹¹ Евстигнеева Г.А. Международный книгообмен в комплектовании иностранной литературы // Науч. и техн. б-ки., 2001, №5, с. 51-56.; Современное состояние международного обмена научной информацией / Научно-техническая информация и международное сотрудничество: роль библиотек: Ежегодный межведомственный сборник научных трудов. Москва, ГПНТБ, 2013, с. 29-36.

Q.M.Kruqlik¹, V.M.Suvorova², S.M.Qrişina³ və O.İ. Talalalkinanın⁴ əsərləri diqqəti cəlb edir. Bu əsərlərdə “beynəlxalq kitab mübadiləsi” anlayışı terminoloji cəhətdən şərh edilmiş, prosesin inkişaf tarixi və mövcud problemləri araşdırılmış, kitab mübadiləsinin sosial-iqtisadi, tarixi, təşkilati aspektləri tədqiq olunmuşdur. Bununla yanaşı, qeyd olunan əsərlərdə beynəlxalq kitab mübadiləsinin zəruriliyi elmi-nəzəri cəhətdən əsaslandırılmış, kitabxana fondlarının komplektləşdirilməsində müstəsna əhəmiyyət kəsb edən mübadilə işinin əsas istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir.

Bütün bunlara baxmayaraq, hazırkı tədqiqat işinə qədər Azərbaycan kitabxanalarının, o cümlədən AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının beynəlxalq elmi-mədəni əlaqələrinin tarixi, kitab mübadiləsi sahəsindəki beynəlxalq fəaliyyətləri və informasiya mühitinə inteqrasiya problemləri ayrıca elmi təhlilə cəlb olunmamışdır. Azərbaycan kitabxanalarının kitab və informasiya mübadiləsi sahəsindəki çoxillik təcrübəsi yerli müəlliflərin sadalanan əsərlərində geniş və ümumiləşdirilmiş şəkildə deyil, səthi formada əks olunduğundan, aparılmış bu tədqiqat işi yenidir.

Dissertasiya işinin mənbəşünaslıq bazası. Tədqiqat işi çərçivəsində AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının və Azərbaycanın digər iri kitabxanalarının arxiv materialları və hesabatları araşdırılmış, A.A.Xələfovun, A.İ.Əliyeva-Kəngərlinin, M.Qasımlının və digər tarixçi və kitabxana işi mütəxəssislərinin son illərdə nəşr etdirdiyi əsərlərdən mənbə kimi istifadə edilmişdir.

Dissertasiyada AMEA MEK-in “Elmi əsərlər”indən, Bakı Dövlət Universitetinin Kitabxanaçılıq-İnformasiya fakültəsinin “Kitabxanaşünaslıq, biblioqrafiyaşünaslıq, kitabşünaslıq” və “Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya” kimi sahəvi elmi jurnallarından istifadə olunmuşdur.

¹ Круглик Г.М. Динамика международного книгообмена // Научные и технические библиотеки, 1997, №1, с. 94-98.

² Суворова В.М. Международный документообмен: возникновение, становление, современное состояние и проблемы: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Моск. гос. ун-т культуры и искусств, М., 1997, 22 с.

³ Гришина С.М. Теоретические аспекты международного сотрудничества библиотек на рубеже XX и XXI вв. / Молодежь в науке и культуре XXI века: Материалы третьей науч. конф. Челябинск, 2004, с. 52-55.; Международное сотрудничество российских библиотек: историко-теоретические и организационно-практические аспекты: авто-реф. дис. ...канд. пед. наук. Москва, Челяб. гос. академия культуры и искусств, 2006, 24 с.; Международное сотрудничество российских библиотек: основные этапы и факторы влияния // Информационный бюллетень Российской библиотечной ассоциации, 2005, №35, с. 45-47

⁴ Талалакина О.И. История библиотечного дела за рубежом. М.: Книга, 1982, 260 с.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri Azərbaycan kitabxanalarının, xüsusilə, AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının beynəlxalq kitab mübadiləsi prosesində iştirak tarixini araşdırmaq, tarixin müxtəlif mərhələlərində kitabxanaların əldə etdiyi təcrübələri təhlil etmək, həmin təcrübə əsasında davam edən müasir əməkdaşlıq əlaqələrinin nəzəri-təşkilati əsaslarını müəyyənləşdirmək, kitabxanaların beynəlxalq informasiya mühitindəki rolu və yerini təyin etmək, müvafiq sahədə mövcud olan problemləri nəzərdən keçirmək və onların həlli yollarını göstərmək, mübadilə işində beynəlxalq təcrübədən istifadə səviyyəsini öyrənmək və milli kontentin dünya informasiya mühitinə integrasiya perspektivlərini açmaqdan ibarətdir.

Bu məqsədlə aşağıdakı vəzifələr müəyyənləşdirilmişdir:

- “Beynəlxalq kitab mübadiləsi” və “İnformasiya mühiti” anlayışlarını elmi cəhətdən şərh etmək;
- Beynəlxalq kitab mübadiləsi tarixini araşdırmaq;
- Azərbaycan kitabxanalarının beynəlxalq əməkdaşlıq tarixini faktiki materiallar əsasında tədqiq etmək;
- Tədqiqata cəlb olunmuş problemin nəzəri cəhətdən öyrənilmə səviyyəsini müəyyənləşdirmək;
- AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının beynəlxalq elmi kommunikasiya mühitindəki funksiyalarını və yerini təyin etmək;
- Azərbaycan kitabxanalarında müvafiq sahə üzrə beynəlxalq təcrübələrdən istifadə imkanlarını öyrənmək. O cümlədən, milli kitabxana işi sahəsində beynəlxalq standartların tətbiqi vəziyyətini araşdırmaq;
- Kitab və informasiya mübadiləsi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın zəruriliyini əsaslandırmaq;
- Müvafiq sahədə mövcud olan problemləri və onların həlli yollarını, əsas yanaşma və istiqamətləri, iş üsullarını müəyyənləşdirmək;
- Kitabxanaların beynəlxalq kitab mübadiləsi sahəsində qazandığı təcrübələri tarixi aspektdən təhlil etmək, ümumiləşdirmək və əldə olunan təcrübələrə müxtəlif standartlar kontekstində yanaşaraq gələcək perspektivləri müəyyənləşdirmək.

Tədqiqatın obyektı Azərbaycan kitabxanaları və onların beynəlxalq fəaliyyətidir.

Tədqiqatın predmeti. Azərbaycan kitabxanalarının, o cümlədən AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının beynəlxalq kitab mübadiləsi fəaliyyətinin tarixi aspektdə öyrənilməsidir.

Tədqiqatın metodoloji əsaslarını biliklər cəmiyyəti ilə qloballaşmanın simbiozu şəraitində beynəlxalq informasiya mühitinin kitabxanalara və əksinə, kitabxanaların bu mühitə təsir imkanlarının tarixi, nəzəri və konseptual cəhətdən öyrənilməsi təşkil edir. Azərbaycan kitabxanalarının beynəlxalq informasiya mühitində iştirak tarixini, beynəlxalq kitab mübadiləsinin müasir vəziyyətini və inkişaf perspektivlərini öyrənmək məqsədilə tərəfimizdən elmi-nəzəri ədəbiyyatın təhlili aparılmış, kitabxanaların müvafiq sahədəki fəaliyyəti təhlil edilmiş, əldə edilən nəticələr qarşılıqlı şəkildə müqayisə olunaraq, ümumiləşdirilmişdir. Bunun üçün elmi-tarixi ümumiləşdirmə və tarixi təhlil, təsvir, müşahidə, elmi-nəzəri analiz, müqayisəli-təhlil, terminoloji təhlil kimi elmi tədqiqat metodlarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi ondadır ki, ilk dəfə olaraq AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının və onun timsalında digər Azərbaycan kitabxanalarının beynəlxalq kitab və informasiya mübadiləsi sahəsində münasibətlər tarixi, onun müasir vəziyyəti və inkişaf perspektivləri kompleks şəkildə öyrənilərək ümumiləşdirilmiş, milli tarixşünaslıq və kitabxanaşünaslıq kontekstində müstəqil tədqiqata cəlb olunmuşdur. Tədqiqat nəticəsində bir sıra elmi yeniliklər əldə olunmuşdur:

- İlk dəfə olaraq beynəlxalq informasiya mühitində Azərbaycan kitabxanalarının yeri və funksiyaları müəyyənləşdirilmiş və nəzəri təhlil edilmişdir.

- Tarixi təhlil və elmi-tarixi ümumiləşdirmə metodlarından istifadə etməklə AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının beynəlxalq informasiya mühitində iştirak tarixi və onun beynəlxalq əlaqələrinin təkamül mərhələləri ilk dəfə öyrənilmiş, müasir inkişaf istiqamətləri araşdırılmışdır;

- Azərbaycan kitabxanalarının beynəlxalq elmi informasiya mühitinə integrasiya imkanları təhlil edilmiş, mövcud problemlər təsnifləşdirilmiş və onların həlli istiqamətində görülməli işlər müəyyənləşdirilmişdir;

- Azərbaycan kitabxanalarının beynəlxalq kitab mübadiləsi prosesində iştirak reytinginə təsir edən amillər müəyyənləşdirilmiş və onların konkret göstəricilərə və şərtlərə adaptasiya imkanları öyrənilmişdir;

- Azərbaycan kitabxanalarının beynəlxalq qurumlarla əməkdaşlığının elmi-təşkilati aspektləri, o cümlədən beynəlxalq tədbirlərdə milli irsin təbliği məsələləri mövcud elmi-mədəni münasibətlər prizmasından araşdırılmışdır;

- Beynəlxalq kitab və informasiya mübadiləsi sahəsində Azərbaycan kitabxanalarının inkişaf prioritetləri irəli sürülmüşdür.

Tədqiqatın nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti. Tədqiqat işinin nəzəri əhəmiyyəti Mərkəzi Elmi Kitabxananın nümunəsində iri Azərbaycan kitabxa-

nalarının beynəlxalq münasibətlər tarixinin və beynəlxalq fəaliyyət imkanlarının arxiv sənədləri əsasında, ətraflı şəkildə tədqiq olunmasındadır. Tədqiqat nəticəsində kitab mübadiləsi üzrə beynəlxalq əməkdaşlığın inkişaf tarixi, cari vəziyyəti, kitabxanalararası çap məhsulu mübadiləsinin nəzəri-təşkilati prinsipləri və perspektivləri müəyyənləşdirilmiş və tarixi aspektdə təhlil olunmuşdur.

Tədqiqatın təcrübi əhəmiyyəti ondadır ki, kitabxanalararası beynəlxalq əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi, Azərbaycan milli-mədəni sərvətlərinin təbliğinin genişləndirilməsi, beynəlxalq elmi informasiya massivləri vasitəsilə oxucuların xarici elmi informasiya təminatının yaxşılaşdırılması, xarici ədəbiyyatın komplektləşdirilməsinin koordinasiya olunması və beləliklə, bu prosesə çəkilən xərclərin azaldılması, beynəlxalq təcrübədən səmərəli istifadənin təmin edilməsi üçün irəli sürülən metod və təkliflər Azərbaycan kitabxanalarının beynəlxalq informasiya mühitinə daha peşəkar və uzunmüddətli inteqrasiyasını təmin edəcəkdir.

Tədqiqatın nəticələrindən respublikanın bütün kitabxanalarında və Bakı Dövlət Universitetinin Kitabxanaçılıq-informasiya fakültəsində, “Azərbaycanda kitabxana işinin tarixi”, “Dünya kitabxanalarının tarixi”, “Dünya Milli kitabxanaları”, “Kitabxanaşünaslığın müasir problemləri”, “Beynəlxalq kitabxana təsnifatı”, “ABŞ və Qərbi Avropa ölkələrində kitabxana və informasiya işinin müasir problemləri”, “Azərbaycançılıq milli ideologiyasının kütləvi kitabxanalarda təbliği” və s. fənlərinin tədris olunmasında, həmin fənlər üzrə dərslər və dərslər vəsaitlərinin hazırlanmasında elmi-nəzəri və praktiki mənbə kimi istifadə olun bilər.

İşin aprobasiyası. İş AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda yerinə yetirilib. Dissertasiya işinin əsas müddəaları elmi məcmuələrdə çap olunmuş 15 məqalə və məruzədə (yerli elmi jurnallarda 8, xarici elmi jurnallarda 7 məqalədə) əks olunub.

Dissertasiya işinin həcmi və strukturu. 174 səhifəlik dissertasiya işi giriş, iki fəsil, nəticə, 208 adda istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. İşdə 3 şəkil və 3 cədvəl öz əksini tapmışdır.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın obyekt, predmeti, məqsəd və vəzifələri, nəzəri və metodiki əsası, elmi yeniliyi, elmi-nəzəri və praktik əhəmiyyəti, müdafiəyə təqdim olunan əsas müddəalar şərh olunur.

Tədqiqat işinin **I fəslə “Beynəlxalq elmi kommunikasiya müstəvisində kitab və informasiya mübadiləsi”** adlanır. Bu fəsil iki yarımfəslə ayrılır: “İnformasiya mühiti və kitab mübadiləsi: təşəkkül və inkişaf tarixi” və “AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanası global informasiya mühitinin aktoru kimi (1929-1991-ci illər)”. Sonuncu yarımfəsil də öz növbəsində iki hissəyə bölünüb: “Mərkəzi Elmi Kitabxananın beynəlxalq elmi əlaqələrinin yaranması və inkişafı (1929-1955-ci illər)” və “Mərkəzi Elmi Kitabxana birbaşa beynəlxalq elmi-mədəni əlaqələrdə (1956-1991-ci illər)”.

Bu fəsildə ümumilikdə beynəlxalq elmi kommunikasiya müstəvisində kitab və informasiya mübadiləsinin tarixi araşdırılmışdır. Birinci fəslin ilk yarımfəslində informasiya mühiti və kitab mübadiləsinin təşəkkül və inkişaf tarixindən geniş bəhs olunmuşdur. İlk növbədə “informasiya mühiti” anlayışının terminoloji bazası tədqiq olunmuş və informasiya mühitində kitab mübadiləsinin keçdiyi tarixi inkişaf yoluna nəzər salınmışdır.

Qeyd olunmuşdur ki, müəyyən elmi dairələrdə informasiya mühiti informasiya cəmiyyətinin platforması kimi yalnız müasir informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının yaratdığı şəbəkənin təzahür forması kimi başa düşülsə də, əslində, informasiya mühitinin formalaşması qədim dövrlərdən başlamış və bu mühit məlumatları toplayıb emal edən, seçib paylayan elektron vasitələrin, texnologiyaların yaranmasından daha öncə mövcud olmuşdur. Məsələn, Azərbaycanda ərəb xilafəti dövründə müxtəlif ərəzilərlə paytaxt arasında əlaqə yaratmaq məqsədilə yaradılmış rabitə mərkəzlərinin bərrillərin fəaliyyəti xilafət daxilində formalaşdırılmış real informasiya kanalı, poçt məntəqəsi idi. Bu isə, artıq həmin dövrdə Azərbaycanda informasiya mühitinin varlığından xəbər verir. Əlbəttə, burada informasiya mühiti dedikdə, müasir telekommunikasiya və rabitə vasitələrinin köməyi ilə yaradılmış kiberməkan nəzərdə tutulmur. Həmin dövrün məlumat şəbəkəsi ilə indiki şəbəkə infrastrukturunu tamamilə fərqli bazisə malik olsalar da, onların hər ikisini eyni terminlə “informasiya mühiti” deyərək adlandırmaq, məna baxımından məqbul, texniki baxımdan isə qeyri-məqbul görünə bilər. Çünki ümumiyyətlə, uzun müddət keçməsinə baxmayaraq, “informasiya mühiti” anlayışı yekdil təriflə izah edilmir. Müxtəlif alimlərin müxtəlif yanaşmaları bu anlayışa münasibəti çoxmənalı edir.

Azərbaycanda rabitə və yüksək texnologiyalar üzrə mütəxəssislərin hazırladığı mənbələrə görə, informasiya mühiti informasiyanın saxlanması, işlənməsi və ötürülməsinin texniki və proqram vasitələrinin, eləcə də informasiyallaşmanın həyata keçirilməsini təmin edən siyasi, iqtisadi, mədəni

şərtlərin toplusudur¹. Və yaxud, elektron şəbəkələrdən istifadə edərkən meydana gələn bütöv bir elektron informasiya məkanıdır. Bir başqa tərifə görə, informasiya mühiti informasiya kommunikasiyalarının aparıcı rol oynadığı müasir ictimai həyatın sahələridir. Bu mənada informasiya məkanı anlayışı, informasiya mühiti anlayışı ilə eynidir².

Rus alimləri A.Morozov və İ.Polopanova³ isə hesab edirlər ki, vahid informasiya məkanı mövcud deyildir: o, regional sistemlərdən təşkil olunsa da onların vəhdəti deyil. Amerika alimi M.Hayma görə⁴ virtual məkan “əşyaların informasiya ekvivalentidir”.

Avropa və Amerika müəlliflərinin işlərində informasiya mühiti bir qayda olaraq, informasiya supermagistralı və ya kiberməkan adlandırılır. Və onun sərhədləri tam müəyyənləşdirilə bilməz.

Digər rus alimi D.Savalyova görə fərdin informasiyanı ala bildiyi və ya bildiyi sərhədlər lokal və qlobal informasiya mühiti sərhədləridir. Buna görə də, qlobal informasiya mühiti informasiya münasibətlərinin özünü tənzimləmə sistemidir⁵.

Bu mənada istər lokal, istərsə də qlobal beynəlxalq informasiya mühitində kitabxanaların rolu olduqca böyükdür. Kitabxanalar tərəfindən həyata keçirilən kitab mübadiləsi, o cümlədən beynəlxalq kitab mübadiləsi ən etibarlı və uzunömürlü elmi-mədəni münasibətlər şəbəkəsi, elmi kommunikasiya vasitəsidir. Kitabxanalararası informasiya və kitab mübadiləsi kitabxanaların malik olduğu məlumatları və ya sənəd kütləsini digər tərəfə (kitabxanalara, elm və təhsil müəssisələrinə, ayrı-ayrı fərdlərə) ödənişsiz ötürülməsini və qəbulunu nəzərdə tutur.

İnformasiya mühiti yalnız lokal ərazidə mövcud ola bilməz, başqa sözlə informasiyanın daha qlobal məkanda yayılmasına olan ehtiyac informasiya kanallarının ümumiyyətlə, mövcud ola bilməsinə olan ehtiyac qəddir.

Faktlar göstərir ki, hətta ən qədim dövrlərdə belə gecikmə ilə olsa da informasiya insan yaşayan bütün ərazilərə gedib çatıb, lazımı effektini verib,

¹ İnformasiya cəmiyyətinin 100 əsas anlayışı. Bakı: Azərbaycan Respublikası Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi, 2007, 48 s.

² İnformasiya cəmiyyətinin 100 əsas anlayışı. Bakı: Azərbaycan Respublikası Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi, 2007, 48 s.

³ Морозов А., Полопанова И. Россия в международном информационном пространстве // Российская юстиция, 2000, №1, с. 58.

⁴ Heim M. The Metaphysics of virtual reality / Virtual reality: theory, practice and promise. London, Meckler, 1991, p. 27–33.

⁵ Савельев Д.А. Права человека в области информации (международно-правовые аспекты): автореф. дис. ...канд. юрид. наук. СПб., 2002, с. 7-8.

indiki anlamda qloballaşib. Lakin informasiyanın müasir mənada qlobal məkanda yayılması beynəlxalq poçt məkanının yaradılması ilə başlayıb. Çünki bu zaman informasiya ənənəvi poçt vasitələri ilə yayılır və bununla da vahid poçt ərazisi-informasiya mühiti əmələ gəlir. Başqa tərəfdən, informasiya məkanının əslində, radionun kəşfindən sonra qlobal xarakter aldığını da söyləmək mümkündür. Belə ki, informasiyanın radio efiri vasitəsilə sərhədsiz yayılması beynəlxalq informasiya mühitinin formalaşmasının özəyini təşkil edir.

Lakin nəzərə almalıyıq ki, beynəlxalq informasiya mühitinin formalaşması poçt və radioefirin meydana gəlməsi ilə formalaşsa da, başqa sözlə, yeni təzahür forması qazansa da, ilk növbədə əlyazma kitablarının hərəkəti (bir məkandan müxtəlif coğrafiyalara yayılması) ilə cəmiyyətin yaddaşına daxil olmuşdur. Bu mənada, belə bir fikir irəli sürmək olar ki, beynəlxalq informasiya mühitinin yaranma tarixi 150 il bundan öncəyə deyil, əlyazma kitablarının müxtəlif məkanlarda mübadilə edildiyi qədim və orta əsrlər dövrünə gedib çıxır. Beləliklə, tarixi daha qədim olan kitab mübadiləsi beynəlxalq informasiya mühitinin əsasını qoymuş, sonrakı dövrdə, qlobal poçt və radioefir xidməti, bir qədər sonra isə İnternet bu mühitin inkişaf edərək hər dəfə yeni forma qazanmasına şərait yaratmışdır.

Ümumiyyətlə, istər əlyazma kitablarının, istər də çap kitablarının və ya informasiyanın mübadiləsi onların daşınması və ya axını müstəvisində baş verdiyindən prosesə 2 aspektdən yanaşmaq lazımdır:

1. İnformasiya və ya kitablar əvvəlcədən razılaşdırılmış grafikə, tematik plana əsasən qarşılıqlı şəkildə mübadilə olunur (məsələn, kitabxanalar, elm və təhsil müəssisələrinin biri-biri ilə və ya müxtəlif şəxslərlə qarşılıqlı razılıq əsasında həyata keçirdiyi mübadilə buna misaldır).

2. İnformasiya və ya sənəd kütləsinin axını birtərəfli şəkildə həyata keçirilir (kitabların hədiyyə kimi qəbul olunması, satın alınması, üzünün köçürülüb qaytarılması, istilalar zamanı talan edilməsi və s. buna misaldır)

Qədim dövrlərdə kitab mübadiləsi qeyd olunan ikinci variant üzrə həyata keçirildiyindən I yarımfəslin tədqiqat prioritetini məhz bu formada aparılmış mübadilə təşkil etmişdir. Birinci mənada kitab və informasiya mübadiləsi isə XX əsrin əvvəllərindən etibarən vüsət aldığı üçün bu barədə dissertasiyanın sonrakı fəslində bəhs olunmuşdur.

İstər C.H.Şiranın, istər V.S.Suvorovanın, istərsə də K.Laynlin əsərlərindən belə bir tarixi fakt öz əksini tapır ki, kitab-mətn saxlancı müstəvisində sənəd mübadiləsi və ya sənəd toplanışı bizim e.ə. VII əsrə təsadüf edir. S.V.Suvorovanın tədqiqatlarında müxtəlif mənbələrdən toplanmış və kom-

pleks şəkildə təqdim olunmuş tarixi faktlara görə, Assuriya şahı Aşşurbanipalın Nineviya şəhərindəki (indiki Mosul, İraq) kitabxanasına-yəni bizə məlum olan ilk böyük kitabxanaya müxtəlif ərazilərdən gil kitabələr gətirilərək əksəriyyətinin üzü müstəhsinlər (xətti gözəl və qüsursuz kitabdarlar) tərəfindən köçürülür və sonra geri qaytarılırdı¹. Şimaldan Kiçik Asiyanın cənub hissəsinə, cənubdan Ərəbistan və İran körfəzinə, şərqdən Elam, qərbdən Misirə qədər böyük bir ərazini zəbt etmiş Aşşurbanipal qırx illik hakimiyyəti dövründə böyük Assuriya dövlətini və qonşu əraziləri gəzərək qədim mətnlər axtaran və üzünü köçürmək üçün Nineviya kitabxanasına gətirən xüsusi “mətngəzənlər” təyin etmişdi. Onların tapıb kitabxanaya gətirdikləri belə gil kitabələr Misir, Babil, Akkad, Mesopatamiya, Lars məbədlərində saxlanılan orijinal əsərlərin surətləri idi².

Beynəlxalq kitab mübadiləsi tarixinin birinci mərhələsi qədim dövrlərdən VI əsrə qədər davam etmişdir. İkinci mərhələnin xronoloji çərçivəsi isə VII-XVII-ci əsrləri əhatə edir.

Azərbaycan ərazisinə kitabların daxil olması və yaxud bu ərazidən digər yerlərə kitabların daşınması VII əsrdən əvvəlki dövrə təsadüf edir. Məlumdur ki, V əsrdə Qafqaz Albaniyasında 52 hərfdən ibarət alban əlifbası tərtib edilmiş və bir çox kitablar alban dilinə tərcümə olunaraq yayılmışdı. Həmin dövrdə kilsə və məktəblərdə təşkil olunan kiçik kitabxanalarda müxtəlif xalqların alban dilinə tərcümə edilmiş ədəbiyyat nümunələri toplanmışdı. Eyni zamanda, alban dilində hazırlanan əsərlərin ya əsl, ya da üzü köçürülərək başqa məmləkətlərə aparılmış və müxtəlif kitabxanalara yerləşdirilmişdi. Sonrakı dövrlərdə də Azərbaycan ərazisində kitabın hərəkəti daim mütəhərrik olmuş, buraya və buradan kitablar göndərilmişdir ki, bu da öz növbəsində çoxmədəniyyətliliyin formalaşmasına böyük təsir göstərmişdir.

Beləliklə, birinci fəslin ilk yarımfəslində ən qədim dövrlərdən XX əsrin əvvəllərinədək həm beynəlxalq müstəvidə, həm də Azərbaycan ərazisində aparılmış kitab mübadiləsinin inkişaf tarixi müfəssəl şəkildə araşdırılmış, kitab və kitab mübadiləsi mədəniyyətinin kökləri dərinədən öyrənilmişdir.

Bu fəslin ikinci yarımfəsləli müasir anlamda Azərbaycan kitabının beynəlxalq mübadiləsinin əsasını qoymuş Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Mərkəzi Elmi Kitabxanasının (AMEA MEK) müvafiq sahədəki fəaliyyətinə həsr olunmuşdur. 1929-1991-ci illərdə AMEA MEK tərəfindən aparılmış beynəlxalq kitab mübadiləsi Azərbaycan kitabxanalarının iştirak

¹ Шира Джесс Х. Введение в библиотековедение: Основные элементы библиотечного обслуживания. - М.: Высшая школа, 1983. - 256 с.

² Горбачевский Б.С. Люди, книги, библиотеки. М.: Книжная палата, 1963, 199 с.

etdiyi beynəlxalq kitab mübadiləsi prosesinin birinci inkişaf dövrü kimi səciyyələndirilmişdir.

Təsbit olunmuşdur ki, Azərbaycanda beynəlxalq kitab mübadiləsi 1920-30-cu illərdə 4 kitabxana tərəfindən həyata keçirilməyə başlanıb. Bunlar AMEA MEK, M.F.Axundov adına Milli Kitabxana, Bakı Dövlət Universitetinin Kitabxanası və Respublika Elmi-Texniki Kitabxanasıdır.

Ölkədə ilk dəfə M.F.Axundov adına Milli Kitabxana beynəlxalq kitab mübadiləsi aparmaq üçün müəyyən cəhdlər etsə də, qənaətbəxş nəticə əldə olunmamışdır. Belə ki, 1923-cü ildə “Komplektləşdirmə” şöbəsinin nəzdində yaradılmış “Xarici ədəbiyyat və beynəlxalq kitab mübadiləsi” bölməsi yalnız 1965-ci ildən müstəqil şöbəyə çevrilmiş və tam gücü ilə fəaliyyət göstərməyə başlamışdır¹.

Bakı Dövlət Universitetinin Kitabxanasına isə ilk dəfə böyük həcmdə xarici ədəbiyyat 1928-1929-cu illərdə daxil olmuşdur. Amma həmin kitablar Universitetin fonduna mübadilə yolu ilə daxil olmadığından bunu beynəlxalq kitab mübadiləsi kimi səciyyələndirmək mümkün deyil. Belə ki, sözügedən 1000 nüsxə ədəbiyyat kitabxanaya Bakıda fəaliyyət göstərən Fransa Cəmiyyəti tərəfindən hədiyyə edilmişdi².

Respublika Elmi-Texniki Kitabxanasına gəlincə, qeyd etməliyik ki, kitabxananın fondu xarici ədəbiyyatla 1960-cı illərdən etibarən komplektləşdirilməyə başlanmışdır. 60-cı illərin sonlarından etibarən “Xarici ölkə sənədlərinin fondu”na xarici patent idarələrinin rəsmi bülletenlərinin surətləri və xarici ölkə patentlərinin ixtira təsvirləri mikrofilm, mikrofiş və kağız daşıyıcılarda daxil olmağa başlamışdır³.

Azərbaycanda ilk dəfə beynəlxalq kitab mübadiləsi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Mərkəzi Elmi Kitabxanası tərəfindən həyata keçirilmişdir. Mərkəzi Elmi Kitabxananın beynəlxalq əlaqələri 80 illik zəngin tarixi keçmişə malikdir və bu kitabxana Azərbaycan respublikası suverenliyini qazanana qədər respublikada beynəlxalq kitab və elmi-texniki informasiya mübadiləsi mərkəzi olmuşdur.

Azərbaycanda Demokratik Cümhuriyyətin süqutundan 1 il sonra, 1921-ci ildə ABŞ-ın İllinoys ştatının Universitet kitabxanası Sovet hökumətinə məktubla müraciət edərək rəsmi hökumət nəşrlərinin mübadiləsinin təşkil

¹ M.F.Axundov adına Milli Kitabxananın rəsmi saytı: www.anl.az

² Bakı Dövlət Universitetinin Elmi Kitabxanasının rəsmi saytı: library.bsu.edu.az

³ Rüstəmov Ə. Patentlər və əmtəə nişanları: tərtibi, mühafizəsi, axtarışı. Bakı: BUN, 2004, 443 s.

edilməsini təklif etmişdi. Bu SSRİ-i kitabxanalarının müasir beynəlxalq kitab mübadiləsində iştirakının başlanğıc tarixidir.

30-40-cı illərdə bu kimi mübadilə imkanları daha da genişlənmiş və Azərbaycan kitabxanaları bir sıra hallarda bu prosesə cəlb olunmuşdular. Bu işə həmin dövrdə Azərbaycan kitabxanalarının müvafiq sahədəki kompetentliyindən xəbər verir.

1925-ci ildə Moskvada “Xariclə mədəni əlaqələr üzrə Ümumittifaq Cəmiyyəti”nin və “Международная книга” Cəmiyyətinin (bundan sonra “Beynəlxalq kitab”) yaradılması ilə İttifaq kitabxanalarının, o cümlədən Mərkəzi Elmi Kitabxananın beynəlxalq informasiya mühitinə integrasiyası üçün əlverişli şərait yarandı.

“Xariclə mədəni əlaqələr üzrə Ümumittifaq Cəmiyyəti”nin yaradılmasından sonra 20-30-cı illərdən etibarən müttəfiq ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycanda da buna bənzər cəmiyyətlər, birliklər qurulmağa başlandı. İlk növbədə Azərbaycanın Xarici Ölkələrlə Dostluq və Mədəni Əlaqələr Cəmiyyəti-“Vətən” cəmiyyəti yaradıldı, “Azərnəşr”, “Azərkitab” Kitab-Ticarət Birliyi və 26 Bakı komissarı adına “Bakı fəhləsi” mətbəəsinin birgə “Azqız” nəşriyyat birliyi təsis edildi. Yarandığı ilk illərdə əsasən bədii və uşaq ədəbiyyatı nəşr edən “Azərnəşr”dən fərqli olaraq “Azqız” həm də elmi və elmi-kütləvi ədəbiyyatın çapına diqqət ayırırdı. Bu da öz növbəsində, Birliklə Mərkəzi Elmi Kitabxananın 1930-cu ildə yaradılmış Komplektləşdirmə şöbəsinin əməkdaşlığını genişləndirirdi.

1934-cü ildə Mərkəzi Elmi Kitabxana SSRİ-də yerləşən 110 müəssisə və Ümumittifaq Kitab Palatası yanında Beynəlxalq Mübadilə Bürosu vasitəsilə ABŞ, Fransa, İsveç, İngiltərə və s. xarici ölkələrin kitabxanaları, ali təhsil ocaqları ilə mübadilə əlaqələri yarada bilmişdi¹.

Ümumittifaq KP MK Rəyasət Heyətinin 1955-cı ilin iyul tarixli Qərarı (Qərarla xarici ölkələrin elmi-tədqiqat müəssisələri ilə əlaqələrin genişləndirilməsi və elmi-texniki informasiya mübadiləsinin aparılmasının zəruriliyi vurğulanırdı) Mərkəzi Elmi Kitabxananın beynəlxalq münasibətlər tarixində yeni səhifə açmışdır. 1956-cı ildə Kitabxana Ümumittifaq Kitab Palatası yanında Beynəlxalq Mübadilə Bürosu vasitəsilə deyil, müstəqil şəkildə beynəlxalq əlaqələr qurmaq, kitab və elmi-texniki informasiya mübadiləsi aparmaq hüququ qazanmışdır.

¹ Гасанова М.М., Садыхова Т.Д., Листенгартен Н.Б. Центральная Научная Библиотека Академии Наук Азербайджанской ССР за годы Советской власти // Вопросы Библиотечно-Библиографической и Информационной работы, 1988, № 2, с. 7-20.

YUNESKO tərəfindən 1958-ci ildə qəbul olunmuş və SSRİ-də 1962-ci ildə təsdiq edilmiş Brüssel konvensiyası”–“Rəsmi sənədlər, elmi və bədii ədəbiyyatın beynəlxalq mübadilə haqqında Brüssel konvensiyası”) SSRİ, o cümlədən Azərbaycan kitabxanalarının beynəlxalq əlaqələrini və kitab mübadiləsini tənzimləyən ilk beynəlxalq sənədə çevrildi və prosesin permanent inkişafına təkan verdi.

Həmin illərdən 1991-ci ilə qədər Mərkəzi Elmi Kitabxana həm sosialist, həm də kapitalist ölkələrindən olan 600-dən artıq elm və təhsil müəssisəsi ilə kitab mübadiləsi aparmışdı. Ölkə müstəqillik əldə etdikdən sonra, 1993-cü ilədək davam edən siyasi hərc-mərclik, Ermənistanla müharibənin hələ də davam etməsi və s. kitabxanaların maliyyələşdirilməsinə, o cümlədən beynəlxalq kitab mübadiləsinə də ciddi təsir etdi. Dissertasiyanın birinci fəslində həmin dövrün beynəlxalq əlaqələrinə həm tarixi aspektdən yanaşılmış, həm də statistik, faktoqrafik baxış öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin **“Mərkəzi Elmi Kitabxananın beynəlxalq elmi əlaqələrinin müasir vəziyyəti və inkişaf perspektivləri”** adlı II fəslə 4 yarım-fəsildən ibarətdir. Müvafiq olaraq həmin yarım-fəsillər “Müasir dövrdə AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının xarici əlaqələri”, “Milli kitabxana sistemində beynəlxalq standartların tətbiqi, yeri və rolunun müəyyənləşdirilməsi”, “Beynəlxalq elektron kitabxana-informasiya resursları və onlardan istifadə problemləri” və “Kitab və informasiya mübadiləsi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın perspektivləri” adlanır.

Fəslin “Müasir dövrdə AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının xarici əlaqələri” adlı yarım-fəslə “Müstəqillik dövrünün informasiya mühiti və beynəlxalq qurumlarla əməkdaşlığın elmi-təşkilati aspektləri” və “Beynəlxalq konfrans və kitab sərgilərində milli elmi-mədəni irsin təbliği məsələləri” adlanır və burada qeyd olunur ki, ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində ölkədə baş verən hadisələr kitabxanaların da fəaliyyətinə mənfi təsir göstərdi, kitab nəşri və kitab təchizatı sistemi tamamilə iflic vəziyyətinə düşdü, onların maddi-texniki bazası olduqca zəiflədi. Bütün bunlar kitabxana sahəsinin tənəzzülünə səbəb oldu. Nəticədə kitabxanalar real və potensial oxucularını itirdi, xeyli sayda kitabxanalar bağlandı, əksəriyyəti oxucu tələbatını ödəyə bilmədi və mövcud ştat vahidləri ixtisar edildi. 1990-cı ildən etibarən respublika üzrə kitabxanaların ümumi kitab fondlarında nüsxələrin azalması prosesi başladı. Bunun əsas səbəbi Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən respublika ərazisinin 20 faizinin işğal olunması nəticəsində 9 Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana Sisteminin, 927 kitabxananın tamamilə məhv edilməsi, kitabxanaların yeni nəşrləri almaq üçün vəsaitlə təmin edilməməsi, habelə ki-

kitabxana fondlarından məzmunca əhəmiyyətini itirmiş və mənəvi cəhətdən köhnəlmiş kitabların çıxarılması idi.

O illərdə beynəlxalq kitab mübadiləsi sahəsində aparıcı kitabxanalar-AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanası və M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanası (indiki Milli Kitabxana) oxucuların xarici ədəbiyyatla təminatında çox böyük çətinliklərlə üzləşmişdilər. Belə ki, əvvəlki illərdə olduğu kimi, xarici ədəbiyyatın İttifaq daxilində kitabxanalararası abonent yolu ilə hərəkəti dayanmış, valyuta ehtiyatları xeyli azalmışdı.

1991-ci ilin dekabrından etibarən Mərkəzi Elmi Kitabxana beynəlxalq aləmdə yaranmış qeyri-stabil vəziyyət və maliyyə çətinliyi üzündən xarici tərəfdaşlarla əlaqələrini kəsmək məcburiyyətində qaldı. Bir-birinin ardınca Çexoslovakiya Şərqşünaslıq İnstitutu, Polşanın “Orpan”, Hollandiyanın “Scientia” nəşriyyatları, İordaniya Kütəvi Kitabxanası, Təbriz Universiteti və s. kimi müəssisələrlə kitab mübadiləsi və ədəbiyyat sifarişləri dayandırıldı. Bunun ardınca yerli qəzetlərin ABŞ-ın Kolumbiya Universitetinə göndərilməsi təxirə salındı. Həm Qərb, həm də Şərq ədəbiyyatı fonduna daxilolmalar 5 dəfə azaldı. Bütün bunlar azmış kimi, Mərkəzi Elmi Kitabxananın Akademiya binasının zirzəmisində yerləşən xarici ədəbiyyat fondu binanın nasazlığı ucbatından dəfələrlə yağış sularında islanmış və yararsız hala düşmüşdü. Kitabxana rəhbərliyinin bu məsələləri Akademiya rəhbərliyi qarşısında bir neçə dəfə qaldırması da fayda verməmiş, vəziyyətin yaxşılaşdırılması ilə bağlı nəşə etmək mümkün olmamışdı. Onu da nəzərə almalıyıq ki, o illərdə nəinki Mərkəzi Elmi Kitabxananın, ümumiyyətlə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının gələcək taleyi sual altında idi. Hakimiyyət təmsilçilərinə görə, akademiya bağlanmalı, onun tarixi binası isə başqa məqsədlər üçün istifadə olunmalı idi.

Eyni aqibətlə M.F.Axundov adına Milli Kitabxana da üzləşmişdi. Mərkəzi Elmi Kitabxana kimi, buraya da SSRİ məkanından ədəbiyyatın daxil olması tamamilə dayanmış və kitabxana yalnız yerli nəşriyyatlar hesabına komplektləşməyə başlamışdı. Lakin yerli nəşriyyatlar çox az miqdarda ədəbiyyat çap etdiklərindən fondu komplektləşdirmək mümkün olmurdu. Bütün bunlar 90-cı illərinin əvvəllərində respublikada kitab nəşri işinə və kitabxanaların kitabla təchizatı prosesinə biganə münasibətin acı nəticələri idi və bu göstəricilər getdikcə pisləşirdi. Baş verənlərin fonunda kitabxanaların binaları əllərindən alınır, qiymətli kitab fondları küçələrə tökülür, özəlləşdirmə adı altında qanunsuz işlər görülürdü.

1991-ci ildə Mərkəzi Elmi Kitabxananın Türkiyə Milli Kitabxanası və Ankara Universitetinin Kitabxanası ilə əməkdaşlıq müqaviləsi bağlaması o

dövr üçün olduqca mütərəqqi addım idi. Çünki, o vaxtadək Azərbaycan kitabxanaçıları heç bir kapitalist ölkəsinə səfər etməmiş və Mərkəzi Elmi Kitabxananın, eləcə də digər iri kitabxanaların Qərb kitabxana və nəşriyyatları ilə müqavilələri bir qayda olaraq, ancaq Bakıda imzalanmışdı.

90-cı illərin əvvəllərində Mərkəzi Elmi Kitabxananın beynəlxalq kitab mübadiləsini yaxşılaşdırmaq söyləri gözlənilən nəticələr vermədi. İqtisadi çətinliklər ucbatından itirilən partnyorların sayı günü-gündən çoxalır, xarici ədəbiyyat fondlarını yeniləmək, yerli nəşrləri isə xaricə göndərmək çətinləşirdi. 1989-1991-ci illər ərzində Kitabxananın itirdiyi tərəfdaşların sayı 100-ü ötmüşdü. Təkcə 1992-ci ildə Mərkəzi Elmi Kitabxana 40 xarici elm və təhsil müəssisəsi ilə əlaqələrini kəsməli olmuşdu. Onların arasında Kabil Universitetinin Kitabxanası, Əlcəzair Universitetinin Kitabxanası, İraq Mədəniyyət Nazirliyi, “Qardaşlıq” nəşriyyatı və b. vardı.

1990-1992-ci illər ərzində Mərkəzi Elmi Kitabxananın maddi-texniki bazası o qədər zəifləmişdi ki, artıq oxuculara ənənəvi xidmətləri göstərmək ağır zəhmət bahasına başa gəlirdi. 1991-ci ilin son aylarından etibarən Kitabxana bir sıra xidmətləri ödənişli əsasda həyata keçirmək məcburiyyətində qalmışdı: xüsusi biblioqrafik xidmətlərin göstərilməsindən, surətçixarma və cildləmədən əldə olunan xırda gəlirlər yeni çıxan kitabların əldə olunmasına sərf olunurdu. Xarici ədəbiyyatın əldə olunması üçün əlavə vəsaitə ehtiyacı olan Kitabxana dublet və profilə uyğun olmayan kitabları əvvəlki illərdən fərqli olaraq pulla satmağa başlamışdı. Təkcə 1993-cü ildə Mərkəzi Elmi Kitabxana MDB kitabxanalarına 93 dublet xarici ədəbiyyat satmışdı.

1993-cü ilin iyununda ulu öndər Heydər Əliyevin ikinci dəfə respublikada hakimiyyətə gəlməsi bütün kitabxana və mədəniyyət müəssisələrinin fəaliyyətində dönüş yaratdı. Azərbaycan kitabxanalarının gələcək inkişafını təmin etmək məqsədilə Ulu öndər 1994-cü ildə Mədəniyyət Nazirliyinə “Kitabxana işi haqqında” və digər qanunların işlənilib hazırlanması barədə xüsusi göstəriş verdi. Bununla əlaqədar ilkin layihələr Nazirlər Kabinetinin iclasında ulu öndər Heydər Əliyevin tapşırığı ilə 1996-cı ildə kitabxana işçilərinin respublika müşavirəsində geniş müzakirəyə çıxarıldı və bu tədbirin yekunu olaraq Nazirlər Kabinetinin “Azərbaycan Respublikasında kitabxana işinin vəziyyəti və onu yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında” qərarı qəbul olundu.

1993-cü ildən etibarən ölkədə ictimai-siyasi sabitliyin bərqərar olması, Azərbaycanın uğurlu xarici siyasət yürütməyə başlaması, nüfuzlu beynəlxalq qurum və təşkilatlarla ikitərəfli münasibətlərin formalaşması fonunda kitabxana və mədəniyyət müəssisələrinin beynəlxalq əlaqələri yenidən dir-

çəlməyə başladı. Həmin il Mərkəzi Elmi Kitabxana 28 ölkənin 115 təşkilatı ilə kitab və informasiya mübadiləsini bərpa etdi, bir sıra kitabxanalarla ilk dəfə olaraq əməkdaşlıq əlaqələri quruldu.

1993-cü ildə Qafqazda ilk dəfə Mərkəzi Elmi Kitabxana Beynəlxalq Kitabxana Assosiasiyaları Federasiyasına (IFLA) üzv seçildi. 1995-ci ildə Milli Kitabxana, 2009-cu ildə isə Prezident Kitabxanası IFLA-nın üzvlüyünə qəbul olundular. Qeyd etmək yerinə düşər ki, istər Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2008-ci il 6 oktyabr tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”nda, istərsə də “Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya şəbəkəsinin inkişafı və kitabxana xidmətlərinin təkmilləşdirilməsi üzrə Dövlət Proqramının (2015-2020-ci illər) Layihəsi”ndə Beynəlxalq Kitabxana Assosiasiyaları Federasiyası, Avropa Milli Kitabxanaları İttifaqı, ABŞ Kitabxana Assosiasiyası və digər beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığın genişləndirilməsi kitabxanalar qarşısında duran vacib məsələlər kimi səciyyələndirilmişdir.”

1993-2015-ci illərdə Azərbaycan kitabxanalarının beynəlxalq əlaqələri və kitab-informasiya mübadiləsi münasibətləri yalnız artan xətt üzrə inkişaf etmiş, yeni informasiya texnologiyalarının prosesə uğurlu tətbiqi nəticəsində insan əməyinin izafi sərfi və kağız daşıyıcılarına xərclənən əlavə vəsaitlər (kağızın qiyməti, poçt haqqı və s.) azalmışdır. Çünki, artıq ümumi mübadilə prosesinin 40 faizindən çoxu elektron nəşrlər vasitəsilə yerinə yetirilmişdir.

2015-ci il göstəricilərinə görə Azərbaycan kitabxanaları beynəlxalq kitab mübadiləsi göstəricilərinə görə nəinki regionda, həmçinin MDB ölkələri arasında qabaqcıl yerlərdən birini tutur. Bu yarımfəsildə ölkə kitabxanaları tərəfindən aparılan beynəlxalq əməkdaşlıq əlaqələrinin elmi-təşkilati prinsipləri müəyyənləşdirilmiş, problemlər öyrənilmiş və onlardan çıxış yolları göstərilmişdir.

Yarımfəslin davamında eyni zamanda, Azərbaycan kitabxanalarının beynəlxalq konfrans və kitab sərgilərində milli elmi-mədəni irsin təbliği istiqamətində atdığı addımlar, bu sahənin mümkün inkişafı ilə bağlı məsələlər də öz əksini tapmışdır.

“Milli kitabxana sistemində beynəlxalq standartların tətbiqi, yeri və rolunun müəyyənləşdirilməsi” adlı yarımfəsildə kitabxana fəaliyyətinin standartlaşdırılmasından, o cümlədən müvafiq sahədəki beynəlxalq standartların (ISO, QOST və s.) milli standartlarla (AZS) uyğunlaşdırılması məsələlərindən, eyni zamanda, beynəlxalq standartların kitabxana xidmət-

lərinə birbaşa tətbiq edilməsi imkanlarından, mövcud idari-texniki vərdişlərin, proseslərin beynəlxalq, regional və milli etalonlarla qiymətləndirilməsi meyarlarından bəhs olunmuşdur.

II fəslin **“Beynəlxalq elektron kitabxana-informasiya resursları və onlardan istifadə problemləri”** adlı yarım fəslində isə 2002-ci ildən etibarən Azərbaycan kitabxanalarında İnternetdən istifadənin sürətlənməsi ilə bir çox beynəlxalq elektron kitabxana-informasiya massivlərinə giriş imkanlarının genişlənməsindən və prosesin bu istiqamətdə inkişafının kitabxanaların beynəlxalq informasiya mübadiləsi fəaliyyətinə zaman və məkan fərqi-nin aradan qaldırılması baxımından müsbət təsir etməsindən; oxuculara təqdim olunan sənəd-məlumat kütləsinin həcmi və məlumat-axtarış imkanlarının əsaslı sürətdə artmasından; eləcə də milli kontentin xarici informasiya bazalarına inteqrasiyasının asanlaşdırılması məsələlərindən danışılmışdır.

II fəslin sonuncu-**“Kitab və informasiya mübadiləsi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın perspektivləri”** adlanan yarım fəslində beynəlxalq kitab mübadiləsinin gələcək taleyi ilə bağlı artıq qlobal xarakter almış problemlərə və onlardan çıxış yollarına nəzər salınır. Qeyd olunur ki, 2006-cı ildə IFLA tərəfindən nəşr olunan “Nəşrlərin beynəlxalq mübadiləsi üzrə təlimat kitabı”nda¹ qaldırılan əsas məsələlərdən biri də informasiya əsrində beynəlxalq kitab mübadiləsinin gələcəyinin olub-olmaması ilə bağlıdır. Bu nəşrdən əldə olunan qənaət belədir ki, beynəlxalq kitab mübadiləsi yaxın gələcəkdə tənəzzül etmək təhlükəsi ilə üzbəüz deyil, əksinə bu sahəni inkişaf etdirməklə iqtisadi üstünlüklər əldə etmək mümkündür.

Azərbaycan kitabxanalarının beynəlxalq əməkdaşlıq perspektivlərini müəyyənləşdirərkən isə iddiaçı kitabxanaların qlobal informasiya inteqrasiya olunması və beynəlxalq kitab mübadiləsinin aparıcı aktorlarından birinə çevrilməsi üçün IFLA ilə əməkdaşlığın genişləndirilməsini, YUNESKO-nun mənbəşünaslıq, kitabşünaslıq, əlyazmaşünaslıq və kitabxanaşünaslıq sahəsində mövcud layihələrində iştirak təmin olunmasını, Beynəlxalq Türk Mədəniyyəti Təşkilatı (TÜRKSOY) və İslam Təhsil, Elm və Mədəniyyət Təşkilatı (ISESKO) ilə əlaqələrin davamlı şəkildə qurulmasını, beynəlxalq kitab tədbirlərində daha aktiv iştirakı, kitabxanaşünasların nüfuzlu xarici elmi jurnallarda məqalələr dərc etməsini və daha geniş xarici dil bilikləri imkanına malik olmasını vacib məsələ və prioritet istiqamət kimi müəyyənləşdirmişdir.

¹ Handbook on the International Exchange of Publications. On behalf of IFLA / Ed. by Ekonen K., Paloposki P., Vattulainen P. Berlin: De Gruyter, 2006, 42 p.

Dissertasiyanın “**Nəticə**” hissəsində tədqiqatın ümumiləşdirilmiş yekunu verilmişdir.

**Dissertasiyanın əsas məzmunu müəllifin
aşağıdakı məqalələrində öz əksini tapmışdır:**

1. Babaxanova N.X. 1962-1972-ci illərdə Azərbaycan EA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının xarici əlaqələri // Kitabxanaşünaslıq və informasiya, 2014, № 3 (15), s. 137-147.
2. Babaxanova N.X. AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanası vasitəsilə beynəlxalq elmi əlaqələrdə (1956-1961-ci illər) // Kitabxanaşünaslıq və informasiya, 2014, № 1(13), s. 96-101.
3. Babaxanova N.X. Beynəlxalq informasiya mühiti və kitab mübadiləsi // AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının Elmi əsərləri, 2013, № 13, s. 96-101.
4. Babaxanova N.X. Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin birinci dövründə AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının beynəlxalq əlaqələri / AR Təhsil Nazirliyi, Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin “Qloballaşma prosesi və Heydər Əliyev fenomeni” elmi-nəzəri konfransının materialları, Bakı, 2014, s.117-130.
5. Babaxanova N.X. Mərkəzi Elmi Kitabxana 1973-1976-ci illərdə: xarici ədəbiyyatın komplektləşdirilməsi və mübadiləsi prosesinə retrospektiv baxış // Dil və ədəbiyyat, 2014, № 2(90), s. 289-291. *(həmmüəllif: Cəfərov C.A.)*
6. Babaxanova N.X. Mərkəzi Elmi Kitabxananın beynəlxalq kitab mübadiləsi tarixindən (1925-1955-ci illər) // Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya, 2013, №2(33), s. 22-37. *(həmmüəllif: Əliyeva-Kəngərli A.İ)*
7. Babaxanova N.X. Müstəqillik dövrünün informasiya mühiti və Azərbaycan kitabxanalarının beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq məsələləri (1991-1995-ci illər) // Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya, 2014, № 1(34), s. 59-71.
8. Babaxanova N.X. Orta əsrlərdə kitab mübadiləsinin təşəkkül və inkişaf tarixindən / AMEA-nın 70, M.Füzuli ad. Əlyazmalar İnstitutunun 65 illik yubileyinə həsr olunmuş XIV Respublika elmi konfransının materialları, Bakı, 2015, s. 104-108.
9. Бабаханова Н.Х. Международные отношения Центральной Научной Библиотеки НАН Азербайджана в годы независимости // *Studia methodologica*, Тернопільський Національний Педагогічний Університет ім. В.Гнатюка, Тернопіль, Україна, 2014, №39, с. 108-111.

10. Бабаханова Н.Х. Фразеологические варианты в языкознании // Современные гуманитарные исследования, Москва, Россия, 2009, № 3, с. 124-127.

11. Babakhanova N.Kh. Azerbaijan libraries in the structure of the global network of scientific knowledge distribution: challenges of the post-soviet era // Journal of International Studies, Szczecin, Poland, 2014, Vol. 7, № 3, pp. 171-178. (*co-author: Jafarov J.A*)

12. Babakhanova N.Kh. Book exchange in Azerbaijan in Middle Ages // Mediterranean Journal of Social Sciences, SCOPUS indexed, Rome, Italy, 2015, Vol. 6, No. 3(S1), pp. 110-112. (*co-authors: Aliyeva-Kengerli A.I., Jafarov J.A.*)

13. Babakhanova N.Kh. Brief history of international book exchange participation of Central Scientific Library of National Academy of Sciences of Azerbaijan (1935-1990 years) / Humanities and Social Sciences in Europe: Achievements and Perspectives. The 3rd International symposium proceedings, Vienna, Austria, April 28, 2014, pp. 31-33. (*co-author: Aliyeva-Kengerli A.I*)

14. Babakhanova N.Kh. International book exchange of Central Scientific Library of Azerbaijan: an important source of foreign publications for readers / Applied Sciences and technologies in the United States and Europe: common challenges and scientific findings: 6th International Scientific Conference proceedings, New-York, USA, April 21, 2014, pp. 18-19.

15. Babakhanova N.Kh. The application of international standards in the library system of the Republic of Azerbaijan // Czech Journal of Social Sciences, Business and Economics, Charles University in Prague, Czech Republic, 2014, Vol. 3. Iss. 4, pp.26-40. (*co-author: Aliyeva-Kengerli A.I*)

АЗЕРБАЙДЖАНСКИЕ БИБЛИОТЕКИ В МЕЖДУНАРОДНОЙ ИНФОРМАЦИОННОЙ СРЕДЕ (НА ОПЫТЕ ЦНБ НАН АЗЕРБАЙДЖАНА)

РЕЗЮМЕ

Диссертационная работа посвящена исследованию и изучению истории, современного состояния и перспектив развития международных отношений, в том числе, международного книгообмена библиотек Азербайджана. Диссертация состоит из введения, двух глав, заключения и библиографии.

Во введении обосновывается актуальность темы, раскрывается новизна, указываются цели и задачи, теоретическое и практическое значение, методы исследования, основные положения, выдвигаемые на защиту.

В первой главе диссертации под названием **“Обмен книг и информации в международной научно-коммуникационной среде”** изучается история становления и развития информационной среды, международного книгообмена в Азербайджане и за рубежом. А также в примере Центральной Научной Библиотеки Национальной Академии Наук Азербайджана (ЦНБ НАН Азербайджана) исследуется история участия азербайджанских библиотек в процессе международного книгообмена, рассматривается значение и роль международного книгообмена в процессе комплектования фондов Азербайджанских библиотек. Так как ЦНБ НАН Азербайджана первой в республике начала вести международный книгообмен, изучения опыта полученный этой библиотекой в 1929-1991 гг. является локомотивом первой главы данной диссертационной работы. В данной главе автор рассматривает и оценивает полноценное комплектование фондов научных библиотек и центров научной информации иностранной литературой как один из главных факторов сохранения мирового информационного пространства науки в новой культурно-информационной ситуации и социально-экономических условиях.

Во второй главе под названием **“Современное состояние и перспективы развития международных научных связей ЦНБ НАН Азербайджана”** характеризуются основные тенденции развития международных связей, книжного и информационного обмена азербайджанских библиотек, дается анализ современного состояния в данной области. Также определяются и изучаются научно-организационные аспекты сотрудничества с международными структурами в период независимости; вопросы научно-культурной пропаганды книжного наследия в международных книжных выставках; внедрение международных стандартов в национальную библиотечную систему; состояние использования электронных ресурсов в книгообмене; определяются перспективы международного сотрудничества в области обмена информацией.

В заключении делаются обобщения, вытекающие из результатов проведенного исследования.

AZERBAIJANI LIBRARIES IN THE INTERNATIONAL INFORMATION SPACE (ON EXPERIENCE OF CSL OF ANAS)

SUMMARY

The thesis is devoted to the research and study of the history, current state and prospects of development of international relations, including international book exchange of Azerbaijani libraries. The thesis consists of an introduction, two chapters, conclusion and bibliography.

In the introduction the urgency of the subject, novelty, the aims and objectives, the theoretical and practical importance, methods of research, the main issues which forwarded to the defense are justified.

In the first chapter of the thesis entitled **"Book and information exchange in the international scientific-communications space"** study the history of establishment and development of the information space, international book exchange in Azerbaijan and abroad. And in the example of the Central Scientific Library of the National Academy of Sciences of Azerbaijan (ANAS CSL) study, is the history of the participation of Azerbaijani libraries in international book exchange, discusses the importance and the role of international exchange in the process of acquisition of Azerbaijani libraries. Since the CSL of ANAS the first in the country started to conduct an international book exchange, the study bases on experience obtained by this library in 1929-1991 years. It is the engine of the first chapter of this dissertation. In this chapter, the author examines and evaluates the full acquisition by foreign literature of funds of scientific libraries and scientific information centers, as one of the main factors in the preservation of the global information space and science in a new cultural and information situation and socio-economic conditions.

In the second chapter, entitled **"Current status and prospects of the development of international scientific relations of the Central Scientific Library of Azerbaijan National Academy of Sciences"** characterized the main trends in international relations, the book and information exchange of Azerbaijani libraries, analyzes the modern situation in that field. Also the chapter defines and study the scientific and organizational aspects of the cooperation with international organizations, in the period of independence; problems of scientific and cultural realising of book heritage in international book fairs; introduction of international standards to the national library system; the current situation of using of the electronic resources in the book exchange. Also, the chapter determines the prospects of international cooperation in the information exchange.

In conclusion, the results arising from the study are generalized.

Formatı: 60x90 $\frac{1}{16}$. Tiraj: 100 ədəd.

БАБАХАНОВА НИГЯР ХАН КЫЗЫ

**АЗЕРБАЙДЖАНСКИЕ БИБЛИОТЕКИ
В МЕЖДУНАРОДНОЙ
ИНФОРМАЦИОННОЙ СРЕДЕ**

*(На опыте Центральной Научной Библиотеки
НАН Азербайджана)*

3356.01-Библиотечковедение, библиографоведение и книговедение

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по истории

Баку-2016